

Herman van Rens, **Vervolgd in Limburg. Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog** (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2013, Maaslandse Monografieën 76; Hilversum: Verloren, 2013, 447 pp., ISBN 978 90 8704 353 7).

In 1987 vroeg J.C.H. Blom zich af hoe het te verklaren is dat in Nederland in vergelijking met andere West-Europese landen zo'n hoog percentage Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog is weggevoerd. Blom kwam destijds met voorzichtige conclusies en sindsdien heeft deze vraag historici gestimuleerd tot verder onderzoek. Ook afgelopen jaren heeft deze vraag nieuwe boeken voortgebracht. In 2011 verscheen het lijvige internationaal vergelijkende onderzoek van Ron Zeller en Pim Griffioen naar de overeenkomsten, oorzaken en verschillen in de Jodenvervolging in Nederland, België en Frankrijk. In 2013 verscheen vervolgens de handelseditie van het proefschrift van Herman van Rens naar de vervolging van Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog. Met dit boek draagt Van Rens bij tot de beantwoording van de vraag hoe de verschillen in de vervolging van de Joden te verklaren zijn. Dit doet hij door specifiek in te zoomen op een regio, in plaats van meerdere landen met elkaar te vergelijken.

Lange tijd was het lokale onderzoek naar de Jodenvervolging gericht op Amsterdam. De grote drie, Jacques Presser, Abel Herzberg en Loe de Jong keken vooral naar de hoofdstad. Daar waren in Nederland immers de meeste Joden vervolgd tijdens de Duitse bezetting. Ook in het latere werk van de Britse historicus Bob Moore, *Victims and Survivors* ging de aandacht vooral uit naar Amsterdam. Van Rens bouwt met zijn studie naar de regionale overlevingskansen van Joden voort op eerder onderzoek van Marnix Croes en Peter Tammes, *'Gif laten wij niet voortbestaan'* uit 1999. Uit dit onderzoek bleek onder andere dat Joden meer overlevingskansen hadden in rooms-katholieke gemeenten dan in gereformeerde gemeenschappen. Van Rens duikt met zijn onderzoek dieper in op deze materie: hadden de Joden in het overwegend katholieke Limburg inderdaad meer kans om te overleven? En zo ja, hoe is dat te verklaren?

Het boek is chronologisch opgebouwd. Voor de bezetting kende Limburg een goed geïntegreerde Joodse gemeenschap van ongeveer 800 mensen. Dat was niet heel anders dan in de rest van Nederland. Limburg werd in de jaren dertig vervolgens geconfronteerd met de komst van grote groepen Joodse vluchtelingen uit Duitsland. Hun komst zorgde echter niet voor problemen of (meer) antisemitisme. Zij werden opgevangen door Joodse hulpcomités en de Limburgse samenleving. Vanaf de Duitse

inval in mei 1940 tot aan de deportaties in 1942 werden de Joden in Limburg net als elders in Nederland gestigmatiseerd, geïsoleerd en beroofd. De manier waarop de *Ausenstelle* vanuit Maastricht vervolgens de deportaties organiseerde, week wel af van het algemene beeld. De Joden in Limburg kregen meestal van te voren het bevel zich te melden voor werkkampen. Dit voorzag in tijd om te reageren op het bevel. De Joden in Limburg hadden daardoor, anders dan de Joden in bijvoorbeeld Amsterdam waar onaangekondigde razzia's werden gehouden, tijd om onder te duiken. Ongeveer de helft, 400 in aantal, deed dat ook effectief.

Net als Bart van der Boom in *Wij weten niets van hun lot* beargumenteert, blijkt ook uit de bronnen van Van Rens dat zowel Joden als niet-Joden relatief onwetend waren over de massamoord na aankomst in het Oosten. Maar Van Rens laat zien dat de keuzes van Joden en niet-Joden niet slechts werden beïnvloed door wat men 'wist'. De mogelijkheden die er wel of niet waren om onder te duiken of te ontsnappen naar bijvoorbeeld België, waren misschien wel van groter belang. Uit zijn onderzoek naar de Limburgse casus blijkt immers dat wanneer Joden de kans kregen om onder te duiken, ze hier op grote schaal gebruik van maakten. Dat weersprekt de breed gedragen veronderstelling dat Joden zich als schapen naar de slachtbank zouden hebben laten leiden.

Binnen de provincie bestonden echter wel verschillen in de mate van onderduiken. Volgens Van Rens was de hulp van de Limburgers bij het wel of niet onderduiken van essentieel belang. Naast de 400 Limburgse Joden konden ook 2000 Joden uit andere delen van Nederland onderduiken in Limburg. In totaal zouden er 2100 van alle onderduikers de bevrijding meemaken. Hij komt tot de conclusie dat het aantal onderduikers in Limburg per duizend inwoners groter was dan in heel Nederland. Het aantal onderduikers dat gearresteerd werd was kleiner dan gemiddeld in Nederland. Om dit relatieve succes te verklaren, wijst de auteur op een 'society of enablement': een groep mensen ontwikkelt een collectieve norm tegenover een groep vervolgd: negeren of helpen. Het zijn dan vaak de kleinere gemeenschappen die hulp bieden, waarbij de houding van 'morele leiders' van doorslaggevend belang is. In het geval van Limburg ging het om een kleine gesloten gemeenschap van protestanten die hulp bood, zoals in Heerlen. Joden hadden in het overwegend katholieke Limburg dus inderdaad meer kans om te overleven, maar dat was niet te danken aan het katholicisme.

Voor zijn uitvoerige onderzoek heeft Van Rens, samen met zijn echtgenote Annelies van Rens-Wilms, veel lokale en regionale archieven geraadpleegd. Hierdoor heeft hij vrijwel alle Limburgse slachtoffers in kaart kunnen brengen. Het gebruik van de primaire bronnen laat deze geschiedenis vervolgens op een indringende manier tot de lezer komen. De vele persoonlijke drama's maken in de vorm van brieven en dagboekfragmenten indruk en laten niet snel meer los. In zijn inleiding stelt Van Rens zelf de vraag of een regionale studie iets kan toevoegen aan alles wat door de grote historici over de Holocaust is geschreven. In dit geval moet daar zonder twijfel bevestigend op geantwoord worden.

Helen Grevers, Universiteit Gent